

O'ZBEK TILIDA LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLARNING NAMOYON BO'LISHI

G'ulomova Zilola Rafiqjon qizi

Andijon davlat tibbiyot instituti

O'zbek tili va adabiyoti, tillar kafedrası o'qituvchisi

Gofurovazilola38@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17181383>

Annotatsiya: Ushbu maqolada lingvokulturologiya fanining asosiy tushunchalari, til va madaniyat o'zaro bog'liqligi, shuningdek O'zbek tilidagi aniq leksik, pragmatik va diskurs misollar orqali til-madaniyat munosabatlari tahlil qilinadi. Amaliy qismda tilning madaniy kodlari — murojaat shakllari, mezonlar (eufemizm), kultural leksika va nutq janrlari misollar bilan ko'rsatib o'tiladi. Maqsad — lingvokulturologik yondashuv yordamida tilshunoslik va amaliy til o'qitish uchun foydali tavsiyalar berish.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, til va madaniyat, frazeologizmlar, milliy qadriyatlar, milliy tafakkur.

Lingvokulturologiya — til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq etadigan fan. Til nafaqat aloqa vositasi, balki jamiyatning qadriyatlari, tasavvurlari va ijtimoiy munosabatlarini saqlovchi xazina hisoblanadi. Shu bois pedagogika, tarjima, etnolingvistika va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun lingvokulturologik tahlil zarur.

Quyida o'zbek tilidan lingvokulturologik misollarni ko'rib chiqamiz.

1.Madaniy yuklangan so'zlar. Tilning lug'aviy tarkibida tarixiy qatlamlar madaniy kontekst bilan bog'liq. O'zbek tilida uch asosiy qatlam yaqqol ko'rinadi: arabcha, forsa va ruscha so'zlar. Arabcha: ilm, kitob, adab, iman, duo. → Masalan, adab so'zi oddiy "odob" ma'nosidan tashqari, "insonning ijtimoiy fazilati, komillik belgisi" sifatida ishlatiladi: "Adab — inson ziynati." Forsa: do'st, vatan, mehr, jon, sabzavot. → Do'st so'zi ko'pincha badiiy nutqda samimiylik ramzi sifatida qo'llanadi: "Do'st achitib gapirar, dushman esa maqtov bilan aldar." Ruscha: samolyot, zavod, institut, dokument, pasport. → Bular Sovet davri bilan bog'liq ijtimoiy-madaniy muhitni eslatadi va ko'proq rasmiy-texnik nutqda ishlatiladi. Bu qatlamlar millatning tarixiy aloqalarini, madaniy ta'sirlanishlarini ko'rsatadi.

2.Murojaat shakllari. O'zbek tilida "sen" va "siz" olmoshlari ijtimoiy masofani, hurmat darajasini bildiradi. "Sen" – do'st, aka-uka, yaqin insonlar o'rtasida ishlatiladi. Masalan: → "Sen bugun darsga keldingmi?" (samimiy, yaqin munosabat). "Siz" – kattalarga, ustozlarga, begona kishilarga hurmat ifodasi sifatida qo'llanadi. → "Sizning maslahatlaringiz biz uchun muhim". Bitta til birliklari orqali jamiyatdagi ijtimoiy hierarxiya va hurmat-izzat me'yorlari ifodalanadi.

3.Qardoshlik turlari. O'zbek tilida qardoshlik terminlari nafaqat oilaviy munosabatlarda, balki ijtimoiy muomala vositasi sifatida keng qo'llanadi.

"Opa, aka" – notanish odamga ham murojaat shakli:

→ Bozorda: "Opa, bu matoni necha puldan berasiz?"

"Jiyan" – yaqinlikni bildiruvchi ohangda:

→ "Jiyan, o'qishlaring qalay?"

"Ota, ona" – hurmat ifodasi sifatida qariyalarga nisbatan:

→ "Ota, duoga qo'l oching."

Bu murojaat shakllari oilaviy qadriyatlarning kengayib, butun jamiyatga tatbiq etilganini ko'rsatadi.

4. *Evfemizm*. Noqulay yoki og'ir mavzularni yumshatib ifodalash o'zbek nutqida muhim hisoblanadi.

O'lim mavzusi: → "U vafot etdi" (yumshoq, hurmatli) o'rniga "u o'ldi" (qo'pol).

Kasallik mavzusi: → "Sal betob bo'lib qoldi" — bevosita "kasal bo'ldi" o'rnida ishlatiladi.

Moliyaviy muammo: → "Qiynalib yuribmiz" — "pulimiz yo'q" o'rnida.

Evfemizm jamiyatning odob-axloq me'yorlariga amal qilishini ta'minlaydi.

5. *Mehmondo'stlik kodi*. O'zbek xalqi mehmondo'stligi til orqali juda yorqin ifodalanadi. Uydagi dastlabki so'zlar: "Marhamat, kiring, o'tirib choy iching." Mehmonni kuzatishda: "Xizmatimizdan xafa bo'lmang, yana kelib turing."

Bu iboralar odatiy gap emas, balki qadimiy qadriyatlarni, mehmonni hurmatlashni ifodalovchi madaniy kod hisoblanadi.

6. *Milliy urf-odatlariga oid leksika*. O'zbek marosimlari va urf-odatlariga oid so'zlar ham lingvokulturologik birlik hisoblanadi.

To'y: salom berish, kelin salom, dugona yig'ilishi, to'yona.

Navro'z: sumalak, haft sin, boychechak.

Dafn marosimi: janoza, talqin, fotixa.

Bu so'zlarning ma'nosi oddiy tarjimada tushuntirilmaydi, chunki ular madaniy rituallar bilan chambarchas bog'liq.

7. *Frazeologizmlar va maqollar*. Frazeologizmlar xalqning dunyoqarashi va qadriyatlarini ifodalaydi.

"Ko'ngli tog'dek" — saxiy, mehmondo'st odam haqida.

"Til qalqoni" — ehtiyotkor, mulohazali so'zlash.

"Otangdan qolgan o'tovga kirma" — mustaqillikka intilish, o'z mehnatiga suyanish g'oyasi.

Maqollardan: "Mehmon otangdan ulug'" — mehmonni qadrlash. "Adab — el ko'rki" — odob qadriyat sifatida.

Frazeologizmlar va maqollar xalq mentalitetini eng qisqa va obrazli shaklda aks ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, tilimizdagi bunday lingvokulturologik birliklar millat ruhiyatini, madaniy merosini va milliy xotirani asrab-avaylashda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli lingvokulturologiyani o'rganish o'zbek xalqining ma'naviy boyligini, ijtimoiy qadriyatlarini va tarixiy tajribasini anglash hamda kelajak avlodga yetkazishda katta ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov A. O'zbek tilshunosligi va lingvokulturologiya masalalari. — Toshkent: Fan nashriyoti. 2018.
2. Qo'ng'urov R. Til va madaniyat. — Toshkent: Universitet nashriyoti. 2015.
3. Xudoyberdiyeva D. "O'zbek tilida lingvokulturologik birliklarning tadqiqi." Filologiya masalalari jurnali, 2020, №3, 55–bet.
4. Maslova V. A. Lingvokulturologiya. Moskva: Akademiya. 2001.
5. Saidov H. "Til va madaniyat munosabatlari: nazariy va amaliy jihatlar." O'zbek tili va adabiyoti, №4, 31-bet. 2019.